
УДК 82.162.1/7.08

Совтис Наталія

Рівненський державний гуманітарний університет

ВІДОБРАЖЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ СИТУАЦІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ У ТВОРЧОСТІ Л.Е. ВЕНГЛІНСЬКОГО

Стаття присвячена феномену українсько-польського культурного пограниччя. Розглянуто підґрунтя для появи спільних культурних явищ та міжкультурного діалогу.

Ключові слова: лінгвокультура, українсько-польське мовне пограниччя, лінгвокультурний діалог.

Natalia Sowyts. Odzwierciedlenie sytuacji lingwistyczno-kulturalnej pogranicza ukraińsko-polskiego w drugiej połowie XIX wieku w twórczości L.E. Węglińskiego.

Artykuł jest poświęcony fenomenowi kulturowemu ukraińsko-polskiego pogranicza. Przeanalizowano podłoże powstania wspólnych zjawisk kulturalnych oraz dialogu międzykulturowego.

Słowa kluczowe: lingwokultura, ukraińsko-polskie pogranicze językowe, dialog międzykulturowy.

Sovtys Natalia. Displaying of the linguocultural situation at Ukrainian-Polish borderland during the second half of the nineteenth century in the artistic works of L. E. Venhliński.

The article is dedicated to the phenomenon of the Ukrainian-Polish cultural frontier. The reasons for the emergence of common cultural phenomena and inter-cultural dialogue are also investigated.

Key words: linguistic-cultural unit, the Ukrainian-Polish language frontier, linguo-cultural dialogue.

Тривала історія українсько-польських мовних взаємозв'язків неодноразово ставала предметом наукової рефлексії. До кола важливих проблем цього напрямку лінгвістики належить і художня спадщина письменників українсько-польського пограниччя. Вона вкладалася в критерій поділ літератур за мовним принципом, де панувала дум-

ка, що особистість письменника невід’ємна від рідної мови, а також первинної культури. Вони відіграють вирішальну роль у формуванні творчої особистості, а відмова від рідної мови свідчить про певні художні втрати письменника. Проблеми двомовності художньої літератури присвятили праці Л. Форстер, Є. Нахлік, Г. Гачев, Л. Тарві, У. Бахтікіреева та ін.

Л. Венглінський (бл. 1827–1905) народився в Україні в м. Журавні й тривалий час проживав у Польщі. Свої твори автор писав українською та польською мовами, підписував псевдонімами Лірник Наддністрянський, Годземба, Кость Правдолюбець з Єзуполя, L.K.G.W. В Україні ім’я та творчість Л. Венглінського стали відомими завдяки Р. Радишевському, який віднайшов його книги й рукописи в бібліотеці Ягеллонського університету наприкінці минулого століття. Принагідно дослідженню творам Л. Венглінського присвячували свої праці Р. Кирчів, М. Лесюк, М. Москаленко, С. Степень, М. Шалата. На думку М. Москаленка, Л. Венглінський, в поетичній спадщині якого, крім власних польськомовних та українськомовних творів, наявні українські переклади з польської, чеської, словацької, сербської, литовської, німецької, французької поезії, належить до авторів, які зробили помітний внесок у розвиток українського письменства середини XIX століття. Діалог двох мов та культур у творчості поета передбачає їх взаємодію та взаємодоповнення і є важливим чинником діалогічності української та польської літератури

Нашою метою є простежити відображення лінгвокультурної ситуації українсько-польського пограниччя другої половини XIX століття у збірках поета, написаних польською та українською мовами.

Коли Л. Венглінський постав перед проблемою свідомого вибору мови, з якою він себе ідентифікуватиме в контексті культурної спадщини, у нього був вибір – українська чи польська мови. Причому це було не лише особисте питання: адже йшлося про те, який народ і, відповідно, яку мову поет представлятиме в літературі. Перші його відомі літературні спроби з’явилися польською мовою як поодинокі поезії в польських часописах, наприклад, «Słowa Boże przez usta proroka o nowém ludzkości odkupieniu – dla Polskiej ziemi od 3000 lat zesłane» (1848 рік), через десять років з усвідомленням себе як поета автор видає тритомну збірку українською мовою «Nowyi poezyi małoruskiej t.j. piśny, dumy, dumki, chory, tańci, ballady etc. W

czystom jazyci Czerwono-Rusyniw, wedla żytia, zwyczajiw ich obyczaiw narodnych». Перші українські твори відразу ж вписуються у літературне і взагалі культурне життя Галичини, отримують позитивні (І. Франко) та негативні (Б. Дідицький) відгуки. У вісімдесятих роках автор дві збірки видає українською мовою і близько 15 збірок та циклів поезій – польською мовою.

Творчість поета віддзеркалює ті важливі тенденції, які існували в західноукраїнському мовному та культурному просторі в середині – кінці XIX століття. Передовсім, це використання латинської графіки в українськомовних творах «Лучи», «Оман», «Русалка», що послужило своєрідним каталізатором загострення дискусії про прийняття алфавіту в Галичині. У передмовах автор подав докладні пояснення принципів відтворення українських говіркових звуків латинськими графемами, а також розлогі міркування на захист латинського алфавіту. Митець висловив думку, що латиниця є більш пристосованою до особливостей слов'янських мов, ніж кирилиця та її модифікація, гражданка, запроваджена Петром I, і докладно це обґрунтував, зокрема, пише: «... Прогрес, що охоплює всі верстви народу й усі галузі людського знання та праці, має виразну тенденцію знести всілякі перешкоди для порозуміння між собою всіх складових людства, щоб чия б то не була праця (особливо розумова), усім була доступною і всім належала» [1, с. 778].

На сучасному етапі ідеї використання латиниці можна було б уважати глобалізаційними, але, з огляду на історію розвитку та становлення української мови протягом усіх періодів її існування, питання використання певного типу алфавіту, на жаль, набувало політичного змісту й розглядалося з точки зору загрози існуванню української мови. Видання творів збіглося у часі із спробою губернатора Галичини А. Голуховського в 1859 р. запровадити в українських школах латиницю, розроблену чеським філологом Й. Іречеком законодавчим шляхом. В контексті розпаду другого спалаху азбучної війни москвофіл Б. Дідицький використав твори Л. Венглінського як показовий матеріал для непридатності латинського алфавіту до потреб української мови. Після різкої, заполітизованої і необґрунтованої критики Б. Дідицького, поет видає наступні збірки польською мовою, а в українськомовній збірці «Гіркий сміх», яка вийшла з десятилітньої перервою, запроваджує мішану систему орфографії на

базі чеського письма з використанням *o*, *e* з «дашками» на позначення *i*, очевидно, наслідуючи практику кириличних галицьких видань.

У результаті авторської двомовності з'являється своєрідний заплутаний світ на межі культурних формацій, а ідентичність героя можна назвати «збірною» або «симфонічною», ніби підлаштовану під умови українсько-польського пограниччя. Таким чином, в українськомовній поезії автор наслідує традиції українського фольклору, що зумовлює використання особливих мовних засобів: антонімів, фразеологізмів, авторських новотворів, емоційно-експресивної лексики, ключових слів, що несуть відповідну символіку: *сад, криниця, поріг, ворота*. Однак на всіх мовних рівнях засвідчуємо польський вплив на українську мову творів поета. Більшість засвідчених лексичних полонізмів мали активне літературне використання та загальноживаність у сучасний для письменника час: *гендель, зух, ковнір, котара, коштувати, льокай, обіцянка, ошукати, ошуканець, пантрувати, пантофлі, пацьорки, плюта, пляц, рабівник, рабунок, рата, рація, рона, саля, талір, турбація, урльоп, цебер, цибуля, цюпа, шона, шура*. Репрезентантами польської культури в українськомовних текстах поета стають не лише лексеми, які представляють народну матеріальну культуру: *зуна, зрази, ковнір*, але й тип владних відносин і відповідну систему політичних цінностей: *władza, gold*. Спостерігаємо літературні запозичення, внаслідок захоплення поезією С. Вітвіцького, К. Бродзінського, В. Поля, Ф. Олізаровського тощо, традиції католицької церкви латинського обряду: *Ангел Панський* (Ангел Господній (лат. *Angelus Domini*) – традиційна католицька молитва, що прославляє Благовіщення Діви Марії і втілення Ісуса Христа), *День задушний* (2 листопада Католицька Церква в Польщі відзначає Задушний День (так звані Задушки) – це час молитви за душі померлих).

Під час перекладу українських пісень на польську мову Л. Венглінський асимілює їх до польської культури, наприклад, вводить польські імена: «*Bóg wie tylko gdzie się Janek, miły mój zapodział*» [5, с. 19]. «*Kto chce poznać, kto ta Anka? Co za pyszna to kochanka! Powiem prawdę ale wierzcie, Moich słów za żart nie bierzcie. Anka – duszy to niewola!... To i róża i topola, Jej powabów dziwna siła, Wdzięki kwiatów przygasiła*» [5, с. 26]. Жіноче ім'я *Анка* в польських народних піснях має значення 'добра кандидатка на партнерку, яка не повинна дов-

го перебирати кавалерами, порівнюється з квіткою ружа [2, с. 184]. Традиційну українську національну особливість зберігає порівняння з тополею. Ім'я *Петрусь* у народній пісні «Ой я люблю Петруся» автор замінює на ім'я *Янек*, у текст пісні додає фразеологічні звороти: «Bij jak chcesz mię, połam kij, W kwaśne jabłko matko zbij, Ja już jego, moim on, Albo nikt – aż po mój zgon» [5, с. 5]. «A jak zoczę Janka znów: Człowiek już jak rybka zdrów» [5, с. 5]. У пісні «Коли мене, любко, любиш, не кажи нікому» страх розголошення таємниці підсилює зворотом *stukną w dzwony młotem*: «Gdy mnie kochasz, ach! Nikomu niemów luba o tém, Bo to ludzie w świat rozgłoszą, stukną w dzwony młotem. Jako burza liść i słomę po świecie roznosi, Tak i nasza tajemnica światem się rozgłosi» [5, с. 14].

У польськомовних поезіях значна частина українських архетипних образів та символів на основі природних явищ, рослинного та тваринного світу збережені у творах, наприклад, юнак порівнюється з явором: «Stoi jawor nad strumieniem, chwije się na wietrze, Czy będziemy my się żenić? towarzyszu Pietrze! Niemógł tatuś bez matusi, dziad żyć bez babusi, Więc i ja też sam nie mogę – spętać człek się musi» [5, с. 15]. Внутрішній паралелізм ситуації: явір хилиться від вітру – юнак журиться сприяє динамічній репрезентації семантики символу. Поет уводить або зберігає українські лексеми та їх форми: «Niech już raz, Póki czas *Nahulam się z wami*» [5, с. 7]. «Idąc drogą, środkiem *sioła*, naraz sobie stanę» [5, с. 11]. «W dłoń kij mam *dereniowy*, A na końcu gałka, Jak nim machnę po *czerepie* – będzie trup ze śmiałka. Trupem w miejscu lub *kaléką*, kto mi wlezie w drogę, Kto się waży *bałamucić* dziewczę me niebogię» [5, с. 13].

Запозичення та цитати з інших мов: французької, німецької, італійської, англійської у творах, написаних українською та польською мовами, свідчать про полілінгвізм автора, а також підтверджують, що західні землі України кінця XIX – початку XX століття були розвиненим європейським регіоном, населення якого не обмежувалося межами однієї мови, а використовувало іншомовну лексику, звичну на той час для західноукраїнських земель.

Взаємодія лінгвокультур у тексті відбувається переважно на рівні інтертекстуальності: «*Мошко* чи *Абрамко* обізвався з фіри, А за ним шваркоче ще стрілков зо чтири. Гар, гар, гар – бесіда весела ведеться, Кождий о гешефтах своїх обізветься» [1, с. 597] (українізація

еврейських імен). «Висьте утікали гдєсь на край аж світа, А они бідили за вас по всі літа. Нема ж му *пардону*, нема, чоловіче! То є всіх повиннісьт, право его кличе. Не такі то служут князі і барони, Бо для краю треба войска, оборони» [1, с. 630]; «А що з приказанєм? Ге, піде на губи, Будут тобі *хазер* на гвалт пхати в зуби. Кажут тобі їсти дідчу солонину...» [1, с. 630]. «Погоди, *камрате*, варт ся придивити Як з божниці тягнуть Ізраєля діти» [1, с. 640]. Чужомовні цитати, переважно німецькою мовою, часто вживаються в збірці «Гіркий сміх», напр., у поезії «У корчмі» власник починає розмову німецькою мовою: «Пане арендару, дайте ми горівки! Суре, гіб ім бронфен! – з Але шабасівки! Дер гой віл а штаркен. – Кілько дати? – Літру! Гібзе фін ді шранк ім. – Порцью сам обітру.. – Фе, тоти вон'єчи лишіт ваши лахи. Що вон'єчи? Що то? – Овва, які страхи! Не дужем ся спудив, не рехт вам, не дайте. Суре! Гіхер бронфен, зайн дас думе лайте! Вам то все вон'єче, всюди вам кіриня, А у вас не гірше? Чи ваша газдиня Не є більша плюха? Чи где малі діти Може бути гарно? Ком а гер ді їти! Віш аб дус бенкеле! – То у вас шумівка?» [1, с. 603-604]. Однак у дискусії про оплату переходить на українську мову: «Прошу вас, Грегори! Не кажіт дурниці, Ви так знаєте ся, гей кіт на перчиці. От, коли вам добре, були бисте тихо, Не робіт ся мудрим, бо мож бути лихо» [1, с. 603-604].

Історію домінувальних іномовних впливів на розвиток української мови західних земель подано в цитатах: «Нинькі *Янку*, звут мя, завтра *Джон* вже буду» [1, с. 667]. «Пішла *Гандзя* наша на службу до міста, Горботку спрочала, *Анкі* ім'є взяла» [1, с. 409]. Аналогічну лінгвокультурну ситуацію автор змальовує у поезії «*Krakowiaki o Polkach*»: «*Obcy język, strój, obyczaj, Wkradły zwolna się do kraju, To też skutki ztąd obliczaj, Których treść: wygnanie z raj!... Wo to zamiast polskiej Zosi. Dziś już tylko Telimeny ... A to płód li Hipokreny...*» [3, с. 93].

Лінгвокультурна складова виразно відчувається у використанні власних імен в українськомовних творах: *Мошка*, *Срулько*, *Сімьон*, *Ротшильд*, *Матфей*, *Янек*, *Артур*, які виразно відображають багатонаціональність пограниччя. Антропоніміка поезії стає складовою авторської картини світу того періоду. Негативного забарвлення набувають назви приналежності до російської нації у польськомовних творах Л. Венглінського: *ćma*, *dzicz*, *horda*, *Kacap*, *Moskali*, *Moskaliska*,

trowie, pawła, rój. У метафоричній формі автор критикує загарбницьку політику Російської імперії: «Ten Minotaur istny w helleńskim pojęciu, Co zjada kwiat ludzi, pół zwierza – pół człeka, Co dla Europy w Frak się przyobleka I jak Paryżanin w obejściu i w mowie, A w domu najczystszej wody jest kacapem [...]. Z lassaloskopim spija toastem szampany, A lisa, Semitę z Mefistem ma w głowie: Z rublem w rysich szponach, z wódką i harapem – Taki oto potwór: Goryło czy Pawian, W krwi, we łzach i w błocie skąpany, Ma być głową, wodzem, opiekunem Sławian!?» [4, с. 276]. Використання дієслівної лексики як своєрідного маркера епохи дозволяє сформувати уявлення про політичну та лінгвокультурну ситуацію в Україні зображуваного періоду внаслідок загарбницької політики Російської імперії: «Zdrajców przebojarzyć a szlachtę przechłopić, Na modę kacapską Chachołów przetopić, A co opór stawia – wyrznąć i wystrzelać, W dzikie zagnać strony, do półków powcielać. Tak się z kozaczyzną, z Białorusią stało, Tak świeżo z Podlasiem, słowem, z Rusią całą!» [4, с. 284].

У поезіях автор використовує характерні для даної епохи неологізми: *телеграф, żelazne tory, pług parny, kosiarka, elektryczność*. Однак за допомогою мовних засобів показує негативні наслідки прогресу, захоплення модними тенденціями для соціальних реалій, культурних змін. Ця тема стає актуальною у польськокомовних творах: «Jakiemi frazesy modnie styl przetykać, Przeplatać obczyzną czyli ją unikać? A że po francuzku lada kto już umie, *English* tedy w modzie, bo odpowie dumie. Zwłaszcza, że *sport* zdawna do tonu należy, *Ze steaple chaise* najmilsza młodzieży. Jako *whist* u starszych i końskie *kasyno*. *Spleen* domowy stał się wojażów przyczyną... Polityczne kluby moda szle z Albionu, Ale barw zmienniejszych, bo – podług sezonu!» [4, с. 234]. Як протиставлення до модних, переважно запозичених, найменувань елементів одягу та аксесуарів: *amplet, caresse, frak, gorset, korki wysokie, krynoliny, szynionu*, автор наводить елементи народного вбрання гущула: *кінтар, крисанина, сірдак, сорочка вишивана, тайстра, черес*. До репрезентантів народної культури належать гастрономічні уподобання автора: «sławne nasze *dereniaki, maliniaki* i *wiśniaki*», а не закордонні: *szatran, alcant, kseres, burgundy, bordo, porter, kumys, whisky*. У протиставленні національного та інтернаціонального виграє національна культура: «i tak wszystko, co krajowe, Dla nas smaczno, miło, zdrowe: Napój, strawy i zabawy, Obyczaje, strój, zwyczaje, Baśń i pieśń

ludowa nasza, Płody ducha, mowa laszą, Dzieje Polski, polscy wieszcz – Ot co lubię, czém się piezczę». [3, с. 93].

Віддзеркалення своерідної історично-культурної ситуації Польщі другої половини XIX століття: наслідки розподілу, Листопадове повстання, боротьба за незалежність з Росією – все це зумовило введення нових лексичних позначень або розширення уже наявних концептуальних понять, наприклад, важливого значення набуває концепт «війна» у різних його реалізаціях: *księga czarna, złowieszcza karteczka* (повістка), *wyrok, wojsko, pobór, wojaczka, bój, musztra, ofiara, zemsta, zwycięstwo*. Дієслівні лексичні одиниці створюють динамічну картину світу, характерну для зазначеного періоду: *napadać, kłuć, rąbać, strzelać, palić, krew rozlewać, zabić*, для підсилення ефекту використано прикметники *krwawy* (кривавий): *dług krwawy, krwawa kąpiel, dola krwawa, krwawe tany, krwawa walka, krwawa bitwa, zemsta krwawa; czarny* (чорний): *czarne chmury, czarny kirz, sok czarny, ptactwo czarne*. Концепт «війна» проявляється також у численних описах *тюрми* – невід’ємному атрибуту тодішньої імперії: *Sybir, niewola, kajdany, łańcuchy, podziemie, tortury*. Історичний колорит передають метафори та фразеологічні звороти: «Na tysiącach czaszek skutego sąsiada Swój Paryż polarny na bagnach zakłada» [4, с. 281]. «Krzyżactwo i Moskwa – para siebie godna, W plany rozbojowe każdej chwili płodna. Jeden pod swą władzę całą Niemiecczynę, Drugi rad zagarnąć wszystką Sławiańszczynę» [4, с. 282]. «A miłość Ojczyzny jak Fenix z popiołu Do lotu się zrywa, do pracy pospołu» [4, с. 283]. Філософія месіанізму проглядається у польськомовних творах, де в історичних поемах змальовано історію Польщі та окреслено її визначальну місію в національному визволенні не лише слов’янських народів, але й культурному та духовному відродженні усїєї Європи. Щодо України поет використовує як синонімічну назву Русь, яку історично неправильно, на думку автора, «запозичили» північні сусіди. Автор захоплюється історичним минулим України-Русі, висловлює сподівання, що країні вдасться визволитися з «сибірської» неволі, однак Україну поет розглядає у спільному політичному та культурному організмі з Польщею.

Введено лексеми на позначення торговельних відносин кінця XIX століття: *арендар, вага, вексель, гендель, довги, зарібки, зарібочки, затяжка, контракт, міра, плата, податки, позика, рата,*

спродаж; bankructwo, kredyt, poręczenie, spekulant, wexel. Опозиційне ставлення до нових економічних тенденцій підкреслено за рахунок використання дієслівних форм: *збивати гроши, обдерти, красти, скаляти, стягати грош, spodlić, brząkać kiesę, łupieżuć*. Поет критикує популярний серед сучасників лозунг «багатійте!», який став головним змістом суспільного життя і мав гіркі наслідки. Згідно з філософськими ідеями Л. Венглінського, які знаходять підтримку у філософських трактатах В. Дзедушицького, мода на багатство веде до морального зубожіння людства, шлях визволення лежить лише в християнських ідеалах.

У творчості Л. Венглінського змогли примиритися український та польський елементи, два ментально-лінгвальних комплекси в умовах «пограничного існування» носія національної культури в умовах полікультурності. Л. Венглінський відобразив у поезії особливості не лише власної мовної свідомості, а лінгвокультурну специфіку українсько-польського пограниччя, подальше вивчення якої сприятиме поглибленню теоретичних засад історії української та польської літературних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венглінський Лев Вибрані поезії українською мовою / Лев Венглінський. – К.: Університет «Україна», 2011. – 800 с.
2. Bracki A. Językowy obraz świata w tekstach słowiańskich pieśni ludowych / Artur Bracki. – Gdańsk: wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. – Gdańsk, 2009. – 286 s.
3. Węgliński L. 3 z ziemi łez i krwi i parallela historyczna / Lew Węgliński. – Kraków: Nakładem autora, 1885. – 456s.
4. Węgliński L. Plewa i Ziarno / L. Węgliński. – Kraków: Nakładem autora, 1885. – 375 s.
5. Węgliński L. Snopek z niw sławiańskich i obcych Karpat / L. Węgliński. – Kraków: Nakładem autora, 1885. – 242 s.